

САГИДАЕВА С.А.
Ж. Баласагын атындагы КУУ
САГИДАЕВА С.А.
КНУ имени Ж. Баласагына
SAGIDAEVA S.A.
KNU J. Balasagyn

ORCID: 0009-0000-1464-0357

ЧЫНДЫК ҮЧҮН КҮРӨШКӨН ИНСАН

ЧЕЛОВЕК, БОРЮЩИЙСЯ ЗА ПРАВДУ

A PERSON FIGHTING FOR THE TRUTH

Кыскача мүнөздөмө: Макалада адабиятчы К.Артыкбаевдин жазуучу, акын, сынчы, илимпоз, жогорку окуу жайлары жана орто мектептер үчүн окуу китептеринин автору, башкача айтканда, кыргыз элинин маданияты менен адабиятынын проблемалары үчүн тынымсыз күрөшкөн, чындыкты издеген жана аны жайылтууга умтулган инсандык ийгиликтери тууралуу сөз болот.

Аннотация: В статье говорится об успехах К. Артыкбаева как личности – литератора, писателя, поэта, критика, учёного, автора учебников для вузов и средних школ. Особое внимание уделяется его неустанной борьбе за решение проблем культуры и литературы кыргызского народа, стремлению к истине и желанию донести её до широкой аудитории.

Abstract: The article discusses the personal achievements of K. Artykbayev as a literary scholar, writer, poet, critic, and academic, as well as the author of textbooks for universities and secondary schools. It highlights his tireless efforts in addressing the issues of Kyrgyz culture and literature, his pursuit of truth, and his dedication to spreading it.

Негизги сөздөр: адабият; тарых; чыгармачылык; макала; эмгек; байланыш; чындык; проблема.

Ключевые слова: литература; история; творчество; статья; работа; общение; истина; проблема.

Keywords: literature; history; creativity; article; work; communication; truth; problem.

Жазуучу, акын, сынчы, илимпоз, жогорку окуу жайлары жана орто мектептер үчүн окуу китептеринин автору, башкача айтканда, кыргыз элинин маданияты менен адабиятынын проблемалары үчүн тынымсыз күрөшүп келаткан Качкынбай Артыкбаев – кыргыз окурмандарына таанымал инсан. Аны жазуучу, акын дегенибиздин себеби, ал – "Байчечекей", "Тоолор менен сырдашуу", "Колдор жана тагдырлар", "Таазим", "Жаркын өмүр", "Замана" аттуу бир топ ырлар, поэмалар жыйнактарынын автору. Ошондой эле "Чалгын", "Сын сапары", "Ар түрдүү издер", "Чыгармалар жана ойлор", "Мезгил элестери", "Тандалмалар", "Изденүүлөр жана табылгалар", "Акыйкат сабагы", "Кыргыз совет адабиятынын тарыхы" деген адабий сын, адабий изилдөө эмгектеринин ээси. Акындын

өмүр баянына кайрылып олтуруунун деле эч кажети жок. Анткени, К. Артыкбаевдин "Биобиблиографиялык маалымдамасы" 1992-жылы жарыкка чыккан. Аны менен таанышып көргөндө ал кишинин чыгармачылыгынын ар түрдүү экендиги ачык эле көрүнүп турат. Мына ушул маалымдамада өмүр баянынан баштап, адабият жаатына тиешелүү ар тармактуу иликтөөлөрү, козгогон илимий актуалдуу маселелери, адабий сында талкыпай иштеген эмгекчилдиги, адабий талкууларды уюштурууга демилгечи болгон макалалары, ыр китептери, котормолору алаканга салгандай даана.

К. Артыкбаевдин 1990-жылдан бери эле 50дөн ашык макалалары, 5 китеби жарык көргөн. Кытай кыргыздарынын чыгаан тарыхчысы Анвар Байтурдун "Кыргыз тарыхы

лекциялары" китебин чыгарып, Ж. Алыбаевдин "Тандалмаларын" түзүп, Бала Айылчынын өзү жазып алган санжырасын жарыялаган. Чыгармачыл адам болгондуктан, убактысын текке кетирбеген "бал жыйнаган аарыдай" эмгекчилдиги жогорку фактылардан да ачык эле байкалат.

Сен качан уктайсың?-деп тамаша кылган жолдошторуна, кээде агай: -Эл катары эле уктайм. Болгону убактыны туура пайдаланганга аракет кылам, мында тамаша кылгыдай эч нерсе деле жок, ооруканада жатканда да убакытты өлтүрбөй, көптөгөн иштерди бүтүрүп алам, отпуска учурунда иштеген учурларым да көп болду. Кыскасы, иштөө мага өнөкөт оору болуп калгандай көрүнөт, - деп калат. Агайдын чыгармачыл адам экендиги адабият майданында жаралган көптөгөн эмгектеринен көрүнүп тургандыктан, анын баарын бир чакан макалада айтып берүү мүмкүн эмес. Ошондуктан биз бул макалада К. Артыкбаевдин эмгектеринин кээ бирөөлөрү жөнүндө гана учкай көп козгоого үлгүрсөк деген максатта болдум.

К. Артыкбаевдин "Акыйкат сабагы" китебине киргизилген "Маданий байланыштардын санжырасы" деген макаласында кытайлык туугандар менен болгон карым-катыштары кандай жол менен башталгандыгы жөнүндө баяндалат. Алардын бир туугандык байланышы 1957–58-жылдарда башталгандыгы, Асанбек Табалдиев аркылуу Пекин, Үрүмчү шаарларында окуган, иштеген Мухаммад Ху, Чжень Хуа, Сакен Өмүр, Мамбет Асан, А. Токторовдор менен кат аркылуу таанышкандыгы, алардын каттарын "Ленинчил жаш" газетасына жарыялап тургандыгы азыр өзүнчө эле бир жандуу маданий тарых катары кабыл алынат. Көп убакыт өтпөй, бул байланыш үзүлүп калат. Анткени, кытай жергесинде болуп өткөн чуулгандуу "маданий революциянын" тийгизген таасири эле. Кийин, 1983-жылы кыргыз жергесине келген кытайлык тарыхчы, философ Абдушүкүр Мукаммет Имин аркылуу кайрадан табышкан. Башкача айтканда, алардын табылышына К. Артыкбаевдин өзүнүн ыр китеби себепкер болгондугу эскертилет. Ошентип, К. Артыкбаев азыр бир топ кытайлык таланттуу адамдар менен тыгыз чыгармачылык байланышта. К. Артыкбаев кыргыз акын-жазуучуларынын китептерин, чыгармаларын кытайлык кыргыздарга, ошондой эле кытай кыргыздарынан чыккан акын, жазуучулардын чыгармаларын кыргызстандыктарга тааныштырууга көп

эмгек жумшады. Кытай кыргыздарынан чыккан акын кыз Гүлайымдын катын, жазган ырларын кошуп, 1988-жылы 2-августта "Ленинчил жаш" газетасына "Кытай кыргыздарынын акын кызы" деген ат менен кыргыз элине тааныштырган. Кытайлык тарыхчы, илимпоз Анвар Байтурду кыргыз элине таанымал кылган да К. Артыкбаев агай болгон. Маданий байланыштар тээ илгертен эле болуп келген. Буга казак эли менен кыргыз элинин ортосундагы достук, бир туугандык байланыштары катары Токтогул менен Жамбылдын, С. Карачев, К. Тыныстанов, А. Токомбаев, Магжан Жумабаев, С. Сайфуллиндин Ч.Айматов менен М.Ауэзовдун карым-катнашы күбө. Алсак, К.Артыкбаев өзүнүн "Магжан, Мукай, Касим" деген макаласында кыргыз менен казак элинин ортосундагы маданий байланыштардын бекем экендигин конкреттүү мисалдар менен так көрсөттү. Магжан менен Касымдын бирин-бири жакшы билгендиги тууралуу фактыларды келтирүү аркылуу, К.Тыныстановдун ыр жазуусуна Магжандын тийгизген таасирин баса белгилеп өткөн. Эки акындын ыр түзүлүшүндөгү, мазмундук жагындагы үндөштүктөрү жөнүндө, айрым синтаксистик курулмалардын жакындыгы бар экендиги жөнүндө далилдүү айтылат. Бул өндүү мисалдар айта берсе арбын. Мындай байланыштар жөнүндө биринчилерден болуп К. Артыкбаев белсенип иштеп, көптөгөн макалаларды жазган.

Кайра куруу жана андан кийинки капитализмге өтүү мезгилинде Октябрь революциясынан кийинки турмушту, элдин тарыхын жазган чыгармаларды саясаттын талабына гана жараша жазылып калган деп эсептегенде совет өлкөсүнүн күнөөлөгөн пикирлер да айтылууда. Бул пикирлер бир жактуу болуп, түйүнү чечилбей келе жатат. Ушул проблемалар жөнүндө К. Артыкбаевдин макалаларында кеңири сөз козголуп, чындыкка баш ийүү, эскичилик принциптери курч коюлуп, жогорку бир беткей пикирлердин негизсиз экендиги далилденген.

К. Артыкбаев айткандай, "эч бир жазуучу өзү жашап жаткан коомдогу турмушту бурмалап, башка дүйнөнү чагылдырып берүүгө эч мүмкүн эмес, адам баласы жашап жаткан коомдун оң, терс көрүнүштөрүн реалисттик планда чагылдырып берүү чыныгы реалдуулукка жатат". Бул, биздин оюбузча, эске аларлык ой.

1989-жылга чейин өкүм сүрүп келген идеологиялык кысым көрсөтүү саясаттын

чыныгы күнөөкөрлөрү жалпы социалисттик коомбу же аны бурмалаган айрым бир партиялык жетекчилерби деген суроого токтолуп, К. Артыкбаев бул маселе боюнча өзүнүн көз караштарын эч жалтактабай ачык айта алган. Өзгөчө бул маселеге байланыштуу мурда басылып келген Белек Солтоноевдин эмгектерине жана Арстанбек ырчынын "Тар заманына" "Акыйкат сабагы" китебинде берген адабий талдоолору К. Артыкбаевдин түшүнүгүнүн ар тараптуу жана терең экендигин айгинелейт.

Ал эми 1994-жылы жарыкка чыккан "Талант сыры" аттуу китебине К. Артыкбаевдин 1990–1993-жылдары жазган макалалары көбүрөөк киргизилген экен. Мындагы "Кыргыз адабиятынын тарыхындагы түзөтүүгө муктаж айрым маселелер" деген көлөмдүү макалалары окуган ар бир зээндүү окурман согуштан кийинки адабий өнүгүшүбүз менен адабий сыныбыздын көп маселелеринин бурмаланып, саясат түрүндө таңууланып келгендигине кайсы партиялык жетекчилер күнөөлүү экендигин ачык, конкреттүү далилдерди окуу менен туура түшүнүүгө мүмкүндүк ала алышат. Өзгөчө Молдо Кылыч, Калыгул, Арстанбек маселелери менен Октябрь революциясына чейин кыргыз элинин жазуусу болгон эмес деген маселе боюнча. К. Артыкбаевдин күйүп-жанган дагы бир маселеси – бул мамлекеттик тилибиздин көйгөйлүү жагдайлары. Бул маселе боюнча да ал 7-8-макала-жарыялады. Айрымдарын белгилүү драматург М. Тойбаев менен бирдикте жазды. Өзү адабиятчы болсо да, тил маселелерине терең, сүнгүп кирип, тилчилер айтпаган маселелерди козгоп, кыргыз тилин кантип мамлекеттик тилдин деңгээлине көтөрүү керек деген суроону күн тартибине курч коюп, кандай практикалык иш чараларын жүзөгө ашыруу керектигин баяндап берген. Мисалы, ал 1991-жылы 12-октябрда "Мугалимдер газетасына" "Тил үйрөнүү зарылдыкпы же кыстообу?" деген макаласында кыргыз тили мамлекеттик тил деп жарыяланганы менен аны башка улуттардын өкүлдөрүнүн барктабай, үйрөнгүлөрү келбей жатканына кыжаалат болот да, мамлекеттик тилди керектөө атмосферасынын түзүлбөй жаткандыгын бул ишке бийликтегилердин түздөн-түз күнөөлүү экендиктерин ачык айтат. К. Артыкбаев минтип жазат: "Кыргыз эли кандай эл болуп келгенин анын байыртадан берки тарыхынан кабардар болуп, бир аз билгенде гана элдин үрп-адат, салт-санаасын, маданиятын,

адабиятын, искусствосун анча-мынча билгенде гана республикада жашаган орус адамы кыргыз адамы менен дилдеш, тилдеш болуп кетиши мүмкүн". [2]

Бул чындыгында эле туура пикир, жазуучу бул пикирди жөн жеринен айткан жок, кыргыз тилин, өзгөчө адабияты менен тарыхын үйрөнүү орус мектептерине, техникумдарга, жогорку окуу жайларына киргизилбесе, мамлекеттик тил эч убакта кадырланып баркталбасын ачык билдирет. Ошондой турмуштук зарылчылыкты сезүү менен гана кыргыз тилин үйрөнүү керек деген автордун пикирине толук кошулабыз. Андан кийинки "Кош тилдүүлүк кыргыздар үчүн эле керекпи?" деген макаласында К. Артыкбаев: "Кыргызстанда жашаган бардык граждандардын акырындык менен кош тилдүү болушу камсыз кылынат" деген кошумчаны Конституциядагы "кыргыз тили мамлекеттик тил болуп эсептелинет" деген статьяга улай жазууну сунуш кылар элек" деп жазган. Ошондой эле "Конституцияга кыргыз тили гана мамлекеттик тил болуп киргизилгенде улуттук трагедиянын процесси токтолуу багытына өтмөк, "кош тилдүүлүк ишке ашмак" деген пикирин айткан.

Андан ары К. Артыкбаев "Кыргыз тили мамлекеттик тилдин деңгээлине жетиш үчүн өкмөттүк, мекемелик, чарбалык, маданий, почта, байланыш, укук, медицина, нотариалдык контора, үй башкармалары ж.б. тармактардын бардыгында кагаздары мамлекеттик тилде жүргүзүлгөндө гана мамлекеттик тилди кадырлоо атмосферасы түзүлөт" деген пикирин билдирген. Бул пикирлерге кошулбай коюуга да болбойт. Бул мезгилдеги жылдарда К. Артыкбаевдин адабият майданында, анын ичинде адабий сында активдүү иштегендиги автордун жогорку макалаларынан жетиштүү деңгээлде сезилип турат. Адабиятыбыздын байыркы мезгилинен тартып, бүгүнкү күнгө чейинки көйгөйлүү маселелерин камтыган проблемалуу макалаларына жогорку мисалдар деле толук далил болуп бере алат. К. Артыкбаевдин макалаларына мүнөздүү бир касиет – түйүндүү проблемаларды козгоо, талаш-тартыш иштерге сын көз менен илимий дыкаттыкта кароо. Сынчынын дагы бир ийгилиги же чыгармачылыгына мүнөздүү белгиси өзүнүн оюн кур эле баяндай бербей, атайы адабий факт-материалдардын, далилдердин негизинде ынандырууларды айта алат.

К. Артыкбаевдин адабият таануу менен адабий сындагы өжөрлүгүн, өз концепциясын

акыр аягына чейин талашып, туура экендигине ынандыра алгандыгын бир эле мисал менен көз алдыга келтирсек болот. 1967-жылдан бери ал орто кылымдагы адабий мурастарыбызды, өзгөчө Жусуп Баласагын менен Махмуд Кашкарды адабиятыбыздын тарыхына киргизип, үйрөнүү маселесин өтө курч коюп келди. Орто мектептердин кыргыз адабияты боюнча программасы талкууланганда да К. Артыкбаев Жусуп Баласагын менен Махмуд Кашкарды программага киргизүү маселесин кайта-кайта казып, чогулуштарда сүйлөп, бүткүл коомчулуктун көңүлүн өзүнө буруп турду. Акыры алар орто мектептердин, жогорку окуу жайлардын программаларына киргизилди. Атүгүл Кыргыз улуттук университетибизге Жусуп Баласагындын атын коюу демилгесин да К. Артыкбаев биринчи баштаган. "Кутадгу билиг" дастаны, "Дивани лугат ат-түрктөгү" адабий мурастар боюнча кеңири иликтөө жүргүзүп, биринчи жолу көзгө толорлук эмгектерди жазган да ушул К. Артыкбаев. Ал эмгектер адегенде гезит-журналдарга, анан "Акыйкат сабагы" китебине жарыяланган.

К. Артыкбаевдин эмгеги өтө көп кырдуу, көп тармактуу. Ал акын, котормочу, күчтүү публицист-журналист. Анын изилдөөлөрү, көп жактуу эмгектери боюнча өз алдынча илимий изилдөөлөрдүн жүргүзүлүшү күн тартибине коюла баштады. Биз алардын айрымдарын гана чолуп-чолуп айткан болдук. Окумуштуунун кайрылган ар бир темадагы макалалары проблемалуулугу менен айырмаланып турат.

Колдонулган адабияттар

1. Магжан, мукай, Касым // Мугалимдер газетасы, 1991, 18-октябрь.
2. Артыкбаев К. Тил үйрөнүү зарылдыкпы же кыстообу? // Мугалимдер газетасы, 1991, 12-октябрь.
3. Артыкбаев К. Акыйкат сабагы: адабий сын макалалар // Акыйкат сабагы. – Бишкек, 1991, 284-б.
4. Артыкбаев К. Талант сыры аттуу сабагы: адабий сын макалалар. – Бишкек: КЭ башкы ред., 1994, 5-82-бб.
5. Артыкбаев К. Кыргыз совет адабиятынын тарыхы сабагы. – Фрунзе: Мектеп, 1982, 347-б.

Рецензент: филол.и.д-р, профессор Эгембердиева А.